

SZÉLRÓZSA

- 22 Hajnáczy Tamás
Hólyagos himlő és karhatalom
- 34 Szabóné Kármán Judit
Populációgenetikai kutatások a cigányság körében
- 40 Judit Szabóné Kármán
Population genetic studies conducted among Roma people
- 46 Feith Helga Judit – Lukács J. Ágnes
Szüléshez kapcsolódó betegjogi kérdések etnikai metszetben
- 62 Szabóné Kármán Judit
Az egészségügy és a cigányság
- 69 Judit Szabóné Kármán
Health Care and Roma People
- 76 Pakai Annamária, Novákné Szabó Szilvia,
Karácsony Ilona, Vajda Réka
Roma nők ismereteinek felmérése védőnői
körzetben a méhnyakrák és kockázati tényezőivel
kapcsolatban

Hajnáczy Tamás

Hólyagos himlő és karhatalom

Adalékok a “kóborcigány” kérdés 1916-os rendészeti és közegészségügyi szabályozásához

Az úgynevezett kóborcigány kérdés már több évtizede foglalkoztatta a törvényhozókat,¹ már az 1893-as Magyar Királyi Statisztikai Hivatal végrehajtott felmérés is ennek jegyében született.² A Dánosi-per kiváltotta csillapíthatatlan indulatok,³ valamint a napilapok határozott és azonnali intézkedést sürgető írásai⁴ mindinkább elkerülhetlenné tették a Belügyminisztérium állásfoglalását az úgynevezett „kóborcigány” kérdés rendészeti és közegészségügyi szabályozása terén. Az illetékes minisztérium mindezekelőtt a vándorló cigányok mindinkább elharapódzó közegészségügyi helyzetét kívánta orvosolni. 1916 februárjában ki is adta „a hólyagos himlő ellen való védekezésről” szóló 11.200-VII–d. 1916. B. M. sz. körrendeletét (1. sz. melléklet), amit elsősorban az első világháború szövődményeként kialakult baljóslatú viszonyok visszaszorítására fogalmazott meg: „Ennek oka nyilván az, hogy a cigányok vándorlásukkal a himlő ellen való oltást elkerülik. A cigányok rendes viszonyok között, bizonyos mértékig helyhez kötöttek, most azonban a háború rendkívüli körülményei között vándorlásuk kevésbé korlátozható; ennek tulajdonítható, hogy a himlővel való fertőzést most nagyobb mértékben

Kisebbségpolitikai szakértő, Károli Gáspár Református Egyetem

- 1 PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 15-16.
- 2 HAVAS Gábor: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In: GLATZ Ferenc: *A cigányok Magyarországon.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 21-23. A kóborcigányok száma a korabeli felmérések tükrében: A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893-as cigány összeírása szerint 274940 cigány lakos élt az ország területén, akik közül 243432-öt „állandóan letelepedettnek”, 20406-ot „huzamosb ideig tartózkodóknak bizonytalan kategóriájába” soroltak, valamint 8938 személyt nyilváníttak „határozottan vándorcigánynak”. 1910-ben a népszámlálás során 121097 cigány anyanyelvű lakost írtak össze, „kóborcigánynak” pedig 3377-et.
POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Osiris-Százdékvég, Budapest, 1995. 7., LANDAUER Attila: *Túl a kriminalisztikán... Valóság,* 2016/10. 102.
- 3 IBOLYA Tibor: A dánosi rablógyilkosság a korabeli jogi szakirodalomban. In: Ibolya Tibor: *Kriminalisztikatörténeti tanulmányok.* Patrocinium, Budapest, 2015. 64-78., PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. 16-21.*
- 4 KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 31-33., Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567-1953).* Károli Gáspár Református Egyetem – L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. 357-358., 360-362.

GALÉRIA

terjesztik.”⁵ Továbbá az is rögzítésre került, hogy több hatóság a cigánytelepek e téren történő ellenőrzését mellőzve elősegítette egy esetleges járvány kialakulásának a veszélyét. Az imént említettek miatt intézkedések sorát fektette le a rendelet; többek között előírta a „kóborcigányok” védőoltását, a cigánytelepek rendszeres ellenőrzését, a betegek elkülönítését és házaik fertőtlenítését.⁶

Néhány hónappal később került terítékre a „kóborcigányok” ügyének döntően rendészeti kezelése. A Belügyminisztérium „szigorúan bizalmas” minősítéssel adta ki a 15.000/1916. BM eln. sz. rendeletét a „kóbor (sátoros) cigányokról”, melynek szükségességét, további késlekedést nem tűrő megfogalmazását a fentiekén túl; szintén az első világháború eredőjeként kialakult tarthatatlan viszonyokkal magyarázta: „A hosszú tartamú háború fokozott mértékben követeli meg, hogy mindenki tőle telhetőleg teljesítse az állammal szemben kötelességeit. A kóbor (sátoros) cigányok a béke idején is általában csak szórványosan felelnek meg az állampolgári kötelességeiknek. [...] A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból; sőt – miután a nagy drágaság közepette a könyöradományok is megritkultak, – az éhségtől gyötörve fokozott mértékben veszélyeztesse a közbiztonságot.”⁷ Továbbá rögzítésre került, hogy a

5 11.200-VII-d. 1916. B. M. számú körrendelet. A hólyagos himlő ellen való védekezés. *Belügyi Közlöny*, XXI. évf. 10. sz. 1916. február 27. 234.

6 Uo. 234-236.

7 A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányok-

rendelettől korántsem várható a kérdés végleges megoldása, hanem az ezután életbe lépő intézkedések első mérföldkövének tekintendő, mely elsősorban a Nagy Háború alatti helyzetre kívánt megoldással szolgálni. Ennek ellenére a rendelet még több évtizedig hatályban maradt, számos későbbi rendelet hivatkozott rá, ugyanakkor a végrehajtása sok tekintetben akadozott, vagy nem hajtották végre az illetékes szervek.⁸

A miniszteriális határozat mindenekelőtt leszögezte, hogy „a cigányok a szokásos kóborlástól eltiltatnak”, valamint „kóborcigánynak” minősített minden olyan cigányt, aki nem rendelkezett igazolható lakhellyel. A rendelet a letelepedett cigányokról sem fedkezett meg, az ő esetükben is tiltotta a vándorlást, a karhatalmi szerveket pedig arra utasította, hogy toloncolják vissza őket a lakóhelyükre. A községek elöljáróságaira a minisztérium azt a feladatot rőtta, hogy a lakhellyel nem rendelkező cigányokat szintén a karhatalom bevonásával kísértessék a részükre kijelölt falvakba, vagy a járás székhelyére. Kijelölésnél elsődleges szempontként határozták meg, hogy az adott település rendelkezzen csendőrrsssel, valamint elhelyezésükre alkalmas épülettel. A „kóborcigányok” elhelyezésére kijelölt községeket, vagy járási központokat pedig a következő intézkedések megtételére utasította: a csendőrrs megerősítése, a cigányok nyilvántartásba vétele, őrzése, elszállásolása, élelmezése és részükre „cigányigazolvány” kiállítása.⁹ Az utóbb említett kötelezettségek mikéntjével kapcsolatban a rendelet szigorú irányelveket fogalmazott meg, egyrészt létrehozta az érdemes és érdemtelen vándorló cigány kategóriáját, másrészt leszögezte, hogy az utóbbiak szükségleteit szinte csak természetben lehetett biztosítani, amit döntően a cigányoktól elkobzott napi keresetükből, vagyontárgyaiból kívántak biztosítani: „A nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénz a kezükbe adni, hanem a szükséges élelmicikkkel, tüzelővel, a legszükségesebb ruházattal stb. természetben kell őket ellátni. Szükségeik fedezésére készpénzt csak olyan nyilvántartott cigány kaphat, aki munkássággal, józan étellel és a letelepülésre való hajlandósággal megbízhatóságának kellő bizonyosságát adta. Csekélyebb értékű szükségleti cikkekre (só, fűszer, dohány, gyufa stb.) kisebb összegeket keresményének feleslegéből minden nyilvántartott cigány kaphat.”¹⁰ A honvédelmi szempontok több ponton is markánsan megjelentek a minisztérium határozatában; 18 és 50 év közötti „kóborcigányokat” sorozóbizottság elé kellett állítania a hatóságoknak, valamint kártérítés ellenében elkobozhatták a katonaság részére lovaikat. A továbbiakban pedig csak a rendőrség engedélyével birtokolhattak lovat, szamarat, vagy öszvért, amennyiben annak szükségességéhez nem férhetett kétség. A rendelet számos paragrafusa a „kóborcigányok” közegészségügyi helyzetét is rendezni kívánta. Mindenekelőtt előírta az orvosi vizsgálatukat, valamint kötelezővé tette himlő elleni védőoltásukat. A

ról. In: MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA. Ötvenedik folyam. 1916. Magyar Királyi Belügy-minisztérium, Budapest, 1916. 438.

8 HAJNÁČKY Tamás: Hogyan lett a „kóborcigányból” szocialista embertípus, majd a rendszer-váltás nemzeti jogokkal felruházott vesztese? In: Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Mátyás (szerk.): *Horizontok és Dialógusok 2017. VI. Romológus Konferencia – Tanulmánykötet*. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 39. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelés-szociológia Tanszék, Pécs 2017. 225–228.

9 A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányok-ról. In: MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA. Ötvenedik folyam. 1916. Magyar Királyi Belügy-minisztérium, Budapest, 1916.

10 Uo. 445.

nyilvántartás, illetve az ellenőrzés megkönnyítése érdekében a védőoltást az érintettek bal vállán háromszög alakban kellett beadni. A vizsgálatot végző orvosnak elsősorban a „ragályos betegségeket” különösen a himlőt, a nemi betegségeket, a tuberkulózist kellett kiszűrnie és a rendelet mellékletét képező nyilvántartási lap 13-15 pontjánál feltüntetnie. A határozat értelmében a cigányok egészségügyi vizsgálatát és nyilvántartásba vételét követően közel sem szűntek meg e téren az illetékes szervek kötelezettségei a közegészségügy védelme érdekében: *„A községi eljáráság (városi hatóság) a nyilvántartott cigányok mindenikét – a községi (kör-)orvos útján – állandóan szigorú egészségügyi ellenőrzés alatt tartja és kiváltképpen arról gondoskodik, hogy a ragályos vagy járványos betegségeknek közöttük vagy általuk való terjedése meggátoltassék. Ebben a tekintetben a hólyagos himlőre és a venereás betegségekre kell különös figyelemmel lennie.”*¹¹

A 15.000/1916. BM eln. sz. rendelet kiadásának hátteréhez számos adalékkal szolgált a Belügyminisztérium elnökének a 15.001/1916. BM eln. sz. rendelete (2. sz. melléklet), melyben a fentebb említett határozat fontosságára hívta fel a polgármesterek figyelmét, kérve tevékeny együttműködésüket a végrehajtásában. A dokumentum tételesen sorolta fel a vándorcigányok vélt vagy valós véteit, újfent leszögezve azt, hogy e téren az első világháború alatt kialakult tarthatatlan viszonyok azonnali intézkedést követeltek. A hátság közbiztonsága, a hadbavonultak hozzátartozóinak a védelme több bekezdésben is megjelent a rendeletben. A minisztérium szerint az élelmiszerek árának rohamos léptékű emelkedése miatt elhalványuló adakozó kedv, a férfiak távolléte következtében megnövekedtek a „kóborcigányok” számlájára írható fosztogatások. Fontos kiemelni, hogy a dokumentum a fenti okok említése mellett szinte egy szót sem szolt arról, hogy a 15.000/1916. BM eln. sz. rendelet kiadása mögött közegészségügyi okok húzódtak volna, vagy az, hogy a cigányokat és lovaikat a honvédség kötelekébe betagozzák.¹² Vagyis elsősorban rendészeti okok vezérelték a törvényhozókat, amit a polgármestereknek címzett dokumentum további bekezdései is megerősítettek. Ugyanis rögzítésre került, hogy a 15.000/1916. BM eln. sz. rendeletről korántsem várható a vándorló cigányok végleges letelepítése, csak annak első, a pillanatnyi viszonyokra adott válaszként kellett számon tartania a hatóságoknak: *„A megoldás – ismétlem – csak ideiglenes természetű, és részben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényeken alapul. Ebből következő, hogy ezen intézkedésekből a városra háruló terhek sem lesznek állandóak, hanem csak a végleges rendezésig tartók. A végleges letelepítés iránt utóbb fog intézkedés történni.”*¹³ Ennek jegyében utasította a rendelet a polgármestereket, hogy 1916. június 5-15-ig terjedő időszakban „meglepetésszerűen” vegyék őrizetbe a még le nem települt cigányokat és végleges lakhelyük kijelöléséig gondoskodjanak élelmezésekről, egészségügyi helyzetükről, foglalkoztatásukról. Ugyanakkor a minisztérium nem határolódott el attól sem, ha bizonyos feltételek megléte esetén egy település egyből közre kívánt működni a cigányok végleges letelepítésében: *„Ahol azonban a nyilvántartott cigányok, vagy közülük egyesek hajlandóságot mutatnak valamely községben az állandó megtelepedésre, és az illető községben való letelepedésük ellen különös okok nem szólanak, a hatóságok hazafias kötelességet teljesítenek, ha odahatnak, hogy a község az ilyen cigányokat kötelekébe felvegye és ezzel a cigánytelepítés nagy horderejű kérdésének megoldását előmozdítsa.”*¹⁴

11 Uo. 443.

12 MNL OL K-148 1241/1916/750

13 MNL OL K-148 1241/1916/750

14 MNL OL K-148 1241/1916/750

A rendelkezésre álló, szórványos forrásokból megállapítható a 15.000/1916. BM eln. sz. rendelet végrehajtására helyi szinten számos válasz született, eltérő értelmezések, megoldások láttak napvilágot. A Belügyminisztérium határozatai ugyan némi útmutatást tartalmaztak a téren, hogy az illetékesek milyen szempontok alapján határozzák meg a „kóborcigányok” összegyűjtésére alkalmasnak ítélt településeket, azonban a települések kijelölése mögött húzódo okok helyi szinten sokszor más szempontokkal is bővültek, melyekre a járási, vármegyei jelentések világítottak rá. Az Alsódabasi járásban rögvést öt községet jelöltek ki a vándorló cigányok letelepítésére, melynek szükségességét azzal indokolták, ha egy községbe telepítenék őket az „bármelyik község tönkre tételeével lenne egyenlő”.¹⁵ A Nyírbaktai járásban mindössze két települést, a járás székhelyét Nyírbaktát és Nyírmadát jelöltek ki a cigányok nyilvántartásba vételére, őrzésére, a választás azért arra a két községre esett, mert ezek rendelkeztek csendőrőrssel. A járás székhelyére hét, míg a másik községbe tizennégy településről gyűjtötték volna össze a cigányokat. Nyírbaktára csak fele annyi cigány telepítését tervezték, amit azzal indokoltak, hogy az ottani hivatal erőforrás hiánya miatt nem tud nagyobb feladatot vállalni e téren. A járásszékhely végül teljesen kivonta magát a rá rótt kötelezettség alól arra hivatkozva, hogy nincs megfelelő épület a cigányok elszállásolására, így valamennyit Nyírmadára irányítottak.¹⁶ A Békési járásban először Mezőberényt jelölték a „vándorcigányok” összegyűjtésére, majd „figyelemmel a teher arányos megosztására” két újabb települést is utasítottak a cigányok elszállásolására.¹⁷ A Simontornyai járásban azokat a településeket jelölték ki a cigányok fogadására, melyek csendőrőrssel, valamint elszállásolásukra megfelelő helyiséggel rendelkeztek. Az imént említett szempontok alapján négy település került kiválasztásra; a járás székhelyére kilenc községből gyűjtötték össze a cigányokat, míg a fennmaradó három település esetén négy és hét között mozgott azon falvak száma, melyekből odakísérték a cigányokat.¹⁸ A Dunaföldvári járásban szintén az imént említett szempont; a csendőrőrs megléte jelentette a fő feltételt a települések kiválasztása során: „Ezen helyeknek gyűjtőhelyeül való kijelölésénél az ellátásnak, elhelyezésnek, főképpen pedig a felügyeletnek könnyebb megvalósítása vezetett.”¹⁹ A völgysegi járásban a járásszékhely került kiválasztásra, amit az imént idézettekkel teljesen megegyező okokkal magyaráztak: „Bonyhád nagyközséget jelöltem ki, mely község úgy elhelyezésükre és élmezésükre, valamint szigorú ellenőrzésükre legalkalmasabb.”²⁰

Az eddigiektől merőben eltérő elgondolások, intézkedések is születtek községi és vármegyei szinten egyaránt. Az egyik legszélsőségesebb javaslattal Pozsony vármegye alispánja állt elő a Belügyminiszternek címzett levelében, melyben amellet érvelt, hogy a „kóborcigányokat” a megye területén fekvő fogolytáborokban kéne elhelyezni: „Jelentem, hogy a kóbor cigányok előállításához szükséges első intézkedéseket megtettem. Ennek bejelentése mellett, kérem Nagyméltóságodat, [...] hogy a somorjai vagy a dunaszerdahelyi fogolytáboroknak üresen álló barakjai a június 5-15 közötti időben össze-

15 POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás...* I. m. 102-103.

16 Uo.

17 KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768-1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008. 101.

18 NAGY Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758-1999)*. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011. 227.

19 Uo. 228.

20 Uo. 228.

gyűjtött kóbor cigányok elhelyezésére június 16-tól kezdődőleg kijelöltesse. A most nevezett fogolytáborok ugyanis 60-80 000 fogoly befogadására készültek, a valóságban azonban üresen állanak, mert alig 6-8000 fogoly lakja az illető táborokat. A kóbor cigányok őrzésével és ételmezésével járó nehézségeknek elkerülése céljából különösen alkalmas volna a most jelzett tervem megvalósítása, miért is azt Nagyméltóságod legmelegebb figyelmébe ajánlani bátorkodom.”²¹ Az sem számított ritkaságnak, hogy egy-egy megye, vagy település elkendőzte a 15.000/1916 BM eln. sz. rendelet által rájuk rótt kötelezettségeket. A Belügyminisztérium néhány héttel a „kóborcigányok” összegyűjtésére kiírt határidőt követően több mint egy tucat megyének írt felszólító levelet avégett, hogy szolgáltatassanak adatokat a nyilvántartásba vett cigányokról.²² Másutt arra törekedtek a községek vezetői, vagy a vármegyék előljárói, hogy a vándorláson kapott cigányokat mihamarabb az általuk bemondott lakhelyre, a legcsekélyebb utánajárást sem mutatva hazaküldték, vagy toloncolták, megszabadulva ez irányú feladataik alól.²³ A rendelet alóli kibúvásnak a legváltózatossabb formái alakultak ki, mint például az, hogy egyszerűen a falu határában, sátorban élő cigányokat nem minősítették „kóborcigánynak”, vagy őrizetbe vételük után hagyták, hogy megszökjenek.²⁴ A rendelet alóli kibúvásnak talán legleleményesebb kezdeményezésének a következőkben idézett eset számított: „Megtörtént, hogy a csendőrsparancsnok valami hivatalos ügyben a városban járt a kerületi parancsnokságon. Egy ott szolgáló barátjáról megtudta, hogy mi készül. Hazamenvén a kijelölt nap előtt őrsé minden tagját járőrbe vezényelte azzal a parancssal, hogy a körzetükben található minden cigányt verjenek ki onnan. Így megesett, hogy jómódú község mentes maradt az oláh-cigányoktól, míg egy másik, szegény helység befogadó képessége határán túl részesült belőlük.”²⁵

A belügyminiszter miután szembesült a beérkező jelentésekből azzal, hogy sok helyütt tévesen értelmezték a 15.000/1916 BM eln. sz. határozatát, a további félreértések elkerülése végett kiadta „A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasításáról” címmel a 101.052-VI-a./BM sz. körrendeletét. A minisztériumi utasítás ismételten leszögezte, hogy a korábbi rendelet céljának azt szánták, hogy a „kóborcigányokat” ideiglenes összegyűjtésük az erre kijelölt településeken, majd a nyilvántartási lapok és a beszámolók beérkezését követően dönt csak a miniszter végleges elhelyezésükről. Továbbá az előírás újfent felhívta arra is a figyelmet, hogy a letelepült cigányokra nem terjedt ki a rendelet hatálya, melynek nyomatékosságát amiatt látták szükségesnek, nehogy „fajazonosság révén indokolatlan és meg nem engedhető zaklatásnak” legyenek kitéve az állandó lakhellyel rendelkező cigányok.²⁶ A rákövetkező évben az újonnan hivatalba lépő belügyminiszter „A nyilvántartott cigányokkal való eljárásról” címet viselő 151.041-VII-b./1917. B. M. sz. körrendeletében több ponton megerősítette az elődje által kiadott rendelet alapvetéseit. Mindenekelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a rendelet a „kóborcigányok” átmeneti összegyűjtését írta elő, elsősorban az úgynevezett kóborlás megakadályozása

21 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 191.

22 POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás...* I. m. 103

23 Uo. 107.

24 Uo. 102-111.

25 Uo. 107.

26 101.052-VI-a./1916. B. M. körrendelet. A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasítása. *Belügyi Közlöny*, XXI. évf. 32. sz. 1916. július 16. 747.

GALÉRIA

vége, a végleges letelepítésükre irányuló intézkedéseket csupán kilátásba helyezte: „Tekintettel egyrészt a beérkezett jelentésekben foglaltakra, másrészt arra, hogy a cigányok kóborlásának megszüntetése iránt eddig tett alapvető lépések meg ne hiúsuljanak, felhívom a hatóságokat, hogy ott, ahol ez még nem történt meg, a cigányok elhelyezése, munkáltatása és általában a velük való elbánás iránt – addig is, amíg a tervezett, további lépések alkalmas időpontban megtehetőek lesznek – megfelelő ideiglenes intézkedéseket tegyenek, és az alábbiakban közölt kiegészítő rendelkezéseket lelkiismeretes pontossággal hajtsák végre. [...] Hangsúlyozni kívánom, hogy a 15.000/1916. eln. szám alatt kiadott rendelet nyilvánvaló célzata az, hogy a cigánykérdés végleges megoldása megkezdődjék és evégből mindenekelőtt az állandó lakóhellyel nem bíró kóborló cigányok csavargásának vége vetessék, azok a hatóságok állandó ellenőrzése mellett helyhez köttessenek, utóbb pedig állandó letelepülés mellett a munkástársadalomba véglegesen beolvadjanak.”²⁷ Többek között utasította az illetékes a szerveket, hogy alaposan vizsgálják meg, hogy a vándorláson kapott cigányok által megnevezett lakóhely megfelel-e a valóságnak, valamint azon hatóságok, akik nem vették nyilvántartásba a „kóborcigányokat” haladéktalanul orvosolják mulasztásukat. Azt is leszögezte, hogy cigányok nyilvántartását, illetve összegyűjtését továbbra is szem előtt kellett tartani, mivel a 15.000. BM. rendelet végrehajtása nem csak az adott év június 5-15. között terjedő időszakra vonatkozott, hanem folyamatos kötelezettségeket rótt az illetékesekre.²⁸

Összegzőképpen megállapítható, hogy az első világháború alatt fogant Belügyminisztériumi rendeletek az adott viszonyok azonnali megoldását szolgáló krízis

27 151.041-VII-b./1917. B. M. számú körrendelet. A nyilvántartott cigányokkal való eljárás. *Belügyi Közlöny*, XXII. évf. 58. sz. 1917. december 23. 1847-1848.

28 Uo. 1849.

intézkedésként láttak napvilágot, melyek hatálya elsősorban a „*kóborcigányokra*” terjedt ki. Az imént említettek a hólyagos himlő visszaszorításával foglalkozó 11.200-VII-d. 1916. B. M. sz. körrendeletben egyértelműen rögzítésre is kerültek. A 15.000/1916 BM eln. sz. rendelet szinte kizárólag a néhány ezer főre becsült „*kóborcigányokra*” vonatkozott, valamint az első világháború alatt kialakult rendészeti kérdésre kívánt megoldással szolgálni, a vándorló cigányok végleges letelepítését csak kilátásba helyezte. Ezt egyértelműsítette a 15.001/1916 BM eln. sz. rendelet is, mely nyomatékosította a Belügyminisztérium szándékát és elgondolásait a határozattal kapcsolatban, szintén a Nagy Háborúra hivatkozva. A végrehajtása során is azzal lehetett szembesülni a rendelkezésre álló forrásokban, hogy az érintett települések a „*kóborcigányokat*” átmeneti letelepítését kizárólag rendészeti ügyként kezelték, csupán összegyűjtésükről és őrzésükről gondoskodtak, végleges helyhez kötésük fel sem merült. Az imént említettek miatt tűnt indokoltnak ez idáig szinte ismeretlen források teljes terjedelemben történő közlése ugyanis egyértelműen rávilágítanak a hírhedt, sokszor félreértelmezett 15.000/1916 BM eln. sz. rendelet megalkotásának a hátterére, körülményeire.

Felhasznált szakirodalom

- A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete a kóbor (sátoros) cigányokról. In: MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA. Ötvenedik folyam. 1916. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1916. 438-456.
- 11.200-VII-d. 1916. B. M. számú körrendelet. A hólyagos himlő ellen való védekezés. *Belügyi Közlöny*, XXI. évf. 10. sz. 1916. február 27. 234-236.
- 101.052-VI-a./1916. B. M. körrendelet. A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasítása. *Belügyi Közlöny*, XXI. évf. 32. sz. 1916. július 16. 747.
- 151.041-VII-b./1917. B. M. számú körrendelet. A nyilvántartott cigányokkal való eljárás. *Belügyi Közlöny*, XXII. évf. 58. sz. 1917. december 23. 1847-1852.
- HAJNÁCSKY Tamás: Hogyan lett a „*kóborcigányból*” szocialista embertípus, majd a rendszerváltás nemzetiségi jogokkal felruházott vesztese? In: Cserti Csapó Tibor – Rosenberg Mátyás (szerk.): *Horizontok és Dialógusok 2017. VI. Romológus Konferencia – Tanulmánykötet*. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 39. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs 2017. 225-228.
- HAVAS Gábor: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In: Glatz Ferenc: *A cigányok Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 21-44.
- IBOLYA Tibor: A dánosi rablógyilkosság a korabeli jogi szakirodalomban. In: Ibolya Tibor: *Kriminalisztikatörténeti tanulmányok*. Patrocinium, Budapest, 2015. 64-78.
- KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768-1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008.
- LANDAUER Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567-1953)*. Károli Gáspár Református Egyetem – L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- LANDAUER Attila: Túl a kriminalisztikán... *Valóság*, 2016/10. 98-109.

- MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- NAGY Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758-1999)*. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011.
- POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
- PURCSI Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.
- SZUHAY Péter (szerk.): *A társadalom peremén*. Néprajzi Múzeum – Fővárosi Tanács V. B. Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ, Budapest, 1989.

1. SZ. MELLÉKLET

11.200-VII-d. 1916. B. M. számú körrendelet. A hólyagos himlő ellen való védekezés.

(Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének.)²⁹

A háború alatt a fertőző betegségek sorában a hólyagos himlő elszórt esetekkel szintén mutatkozott. Az utóbbi időben azonban az országban sokfelé elterjedt és itt-ott – különösen az ország északi részében – továbbterjedésre és helyenként halmozódásra mutat hajlamot.

Minthogy a himlő ellen való védő (első) oltás mindenkire kötelező és az erre vonatkozó rendelkezések végre vannak hajtva, nincsen ok tartani attól, hogy a hólyagos himlőnek, a régebbi időkből ismert, nagy mértékű elterjedése és pusztítása hazánkban megismétlődhetne. De ha ilyen nagy veszedelemmel nem is fenyeget a himlő, a háború okozta rendkívüli és a fertőző betegségek terjedésére kedvező viszonyok miatt mégis lehetséges, hogy helyenként járvánnyá válik, ha a hatóság célszerű, gyors és erélyes beavatkozással a betegség terjedésének útját nem állja. Szükségesnek tartom tehát, hogy: a védekezés sikere érdekében Alispán/Polgármester urat a következőkre figyelmeztessem.

Egyik hivatali elődöm 28.637/1896. B. M. számú körrendeletével a hatóságok figyelmét már felhívta, hogy az országban a hólyagos himlőt leginkább a *vándorló cigányok* terjesztik. Ennek oka nyilván az, hogy a cigányok vándorlásukkal a himlő ellen való oltást elkerülik. A cigányok rendes viszonyok között, bizonyos mértékig helyhez köthetők, most azonban a háború rendkívüli körülményei között vándorlásuk kevésbé korlátozható; ennek tulajdonítható, hogy a himlővel való fertőzést most nagyobb mértékben terjesztik. Ennek megakadályozására szükség esetén minden rendelkezésre álló karhatalom igénybevitelével intézkedni kell, hogy mindazok a vándor cigányok, a kik öt éven belül himlő ellen nem voltak beoltva, avagy hólyagos himlőt nem állottak ki, az 1887: XXII. t.-c. 10. §-ában foglalt rendelkezés alapján himlő ellen, ahol találtatnak, az egész országban, haladéktalanul beoltassanak.

A hólyagos himlő fellépéséről az ország némely részeiből beérkezett jelentésekből azt is meg lehet állapítani, hogy a betegedési esetek helyenként azért halmozódtak, mert a községtől némiképp elkülönítetten levő cigánytelepen történt megbetegedések nem jutottak kellő időben a községi előljárásság tudomására. Minthogy különösen az első esetek eltitkolása, illetőleg ezzel az első megbetegedéseknél az óvintézkedések késedelmes végre-hajtása a védekező eljárás eredményét kockáztatja, elrendelem, hogy a hólyagos himlő által fenyegetett helyeken a cigányok telepei, a szükség tartamára egészségi felügyelet alá helyeztessenek. Gondoskodják a községi előljárásság arról, hogy a cigányok lakásai legalább minden másodnap megbízható módon megvizsgáltassanak, főleg abból a szempontból, vajon vannak-e ott himlős, be nem jelentett betegek?

29 Ez a körrendelet Fiuméra is kiterjed.

A hólyagos himlő jelenlegi eseteinél feltűnik még az is, hogy sok helyütt Ausztriából, különösen Galíciából jött idegenek megbetegedése adott alkalmat egy-egy kisebb helyi járvány kifejlődésére. E jelenség természetszerű magyarázata az, hogy Ausztriában a védő himlőoltás nem kötelező és ennek folytán a népesség egyes rétegeiben sok az oltatlan egyén. Indokolt tehát, hogy az illetékes hatóságok, különösen a Galíciából jött idegenek beoltása, gyanús megbetegedésük esetén pedig megfelelően elkülönített orvosi megfigyeltetésük iránt intézkedjenek.

Minthogy kellő számú orvos hiányában a múlt évben az első és újraoltások az országban helyenként nem voltak teljesíthetők, sürgősen intézkedni kell az elmaradt oltások elvégzése iránt. Ahol orvoshiány miatt az oltások foganatosítása most is nehézségbe ütköznék, oltóorvosul magánorvosok alkalmazása, avagy járványorvos kiküldése iránt tegyen Alispán/Polgármester úr hozzám előterjesztést.

A hólyagos himlő kifejezetten érintkezés útján terjedő betegség. Szükséges tehát, hogy a hatóság a megbetegedett egyént szigorúan elkülöníttesse, a vele érintkezetteket gondosan felkutattassa a betegség lappangásának időtartamára, megfelelően elkülönítve, megfigyelés alá helyeztesse, – továbbá, hogy a hatóság a beteggel érintkezetteket, valamint a közvetlen környezetben lakókat himlő ellen beoltassa és intézkedjék, hogy a beteg és a vele érintkezettek lakása, holmija gondosan fertőtleníttessék. Ha az első esetekben ezeket az intézkedéseket gyorsan és lelkiismeretesen végrehajtották, messzebbmenő intézkedésre (az összes felnőtt lakosság újraoltására, a község részleges vagy teljes elzárására, az áruforgalom korlátozására stb.) szükség nincsen. Figyelmeztesse tehát Alispán/Polgármester úr az illetékes hatóságokat, hogy indokolatlan és a községek lakosságát anyagiilag is súlyosan terhelő intézkedésektől tartózkodjanak.

Ha a hólyagos himlő első eseteiben kellően foganatosított intézkedések ellenére a betegség terjedése és halmozódása mutatkoznék, indokoltnak tartom, hogy az 1887: XXII. t.-c. 10. §-ában foglaltak alapján a felnőttek újraoltása iránt intézkedés történjék. Amennyiben azonban a betegség, amint az gyakran észlelhető, a község bizonyos részén, helyhez kötve (pl. a cigánytelepen) fordul elő, elegendő, ha a közvetlen környezetben élő, a község fertőzött részével esetleg érintkezésben állott lakosság olttatik be. Csak abban az esetben indokolt az egész község felnőtt lakosságának újraoltása, ha a betegség a község több részében, még pedig halmozódva jelentkezik, tehát a fertőzés veszedelme az egész lakosságot fenyegeti. A felnőttek újraoltásának elrendeléséhez, figyelemmel az előbb idézett törvényszakaszban foglaltakra és tekintettel a végrehajtás sürgősségére is, Alispán/Polgármester úr jóváhagyásomat távirat útján kérje s egyúttal gondoskodjék arról, hogy rendelkezéséhez utólag a törvényhatósági közgyűlés is hozzájáruljon.

A fertőzés veszélyének leginkább kitett egyéneknek a 8.171/1915. B. M. sz. körrendeletben³⁰ elrendelt újraoltásához nem szükséges a törvényhatósági közgyűlés erre vonatkozó határozatát kérni.

Minthogy a hólyagos himlő a beteggel, illetőleg ennek fertőzött tárgyaival való érintkezés, sőt a beteg közvetlen környezete által használt ruhaneműek útján is terjedhet, indokolt, hogy a fertőzött házból, a fertőzöttnek tekinthető telepről, tanyáról, a község fertőzött részéből, avagy a betegségnek az egész községben elszórtan fellépése esetén, az egész községből a használt ruhaneműek, szennyes fehérneműek és a rongyok kivitele, továbbá a tárgyak gyűjtése és az azokkal való hálalás a járvány tartamára eltiltassék. E tilalom elrendelése és annak feloldása a törvényhatóság első tisztviselőjének hatáskörébe tartozik. Egyúttal, hivatkozva a rongyszedés és rongykivitel korlátozása tárgyában kiadott 100.548/1915. B. M. sz. körrendeletre,³¹ itt is hangsúlyozom, hogy figyelemmel a szóban forgó tilalom által érintett fontos ipari érdekekre, a tilalmat csupán a fertőzött területre és csak arra az időre kell elrendelni, ameddig a járvány továbbterjedésének veszedelme fenyeget. A tilalom megszüntetésével a rongyok kivitele megengedhető, ha a szállítmányok fertőtleníttettek s ezt az illetékes egészségügyi hatóság igazolta. Az elrendelt kiviteli tilalmakról a község határán belül levő postahivatalt, valamint a községben és a közeli környéken levő vasúti állomások vezetőségét értesíteni kell.

Élelmiszerek kivitelét csupán a fertőzött házból szükséges megtiltani.

Vásárok, illetőleg búcsúk eltiltása, vagy elhalasztása kérdésében hozzám és a kereskedelemügyi, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz kell előterjesztést tenni.

30 B. K. 1915. évf. 53. lapon.

31 B. K. 1915. évf. 945. lapon.

A hólyagos himlő elterjedéséről a rendes félhavi kimutatásokon kívül, további rendelkezésig hétfőtől vasárnapig (bezárólag) számítandó, heti kimutatások terjesztendők fel. Felhívom tehát Alispán/Polgármester urat, jelentse minden héten, legkésőbb szerdáig, hogy a törvényhatóság területén

(Csak a vármegyei törvényhatóságoknak)

mely községekben, illetőleg mely r. t. városokban

(Valamennyi törvényhatóságnak).

hány megbetegedés és hány halálozás történt hólyagos himlő folytán. Jelenteni kell azt is, hogy a törvényhatóság területén a kimutatott összes megbetegedettek és elhaltak közül hány volt polgári (idegen vagy helybeli) egyén, hány katona és hány hadifogoly.

Budapesten, 1916. évi február hó 15-én.

Sándor János s. k.

Belügyi Közlöny, XXI. évf. 10. sz. 1916. február 27. 234-236.

2. sz. melléklet

**A m. kir. belügyminiszternek 15.001/1916. eln. számú rendelete,
a kóbor cigányok tartózkodási helyinek kijelöléséről.**

(Valamennyi polgármesternek)

A lakosság közbiztonságát szüntelenül veszélyeztető kóbor cigányoknak megfékezése és letelepítése évtizedek óta állandó törekvése a közigazgatásnak.

A hosszú idő óta tartó háború e kérdés megoldásának megkezdését előtérbe tolta, és sokféle nyomó körülmény azt szinte halaszthatatlanul sürgeti.

A kóbor cigányok közt ugyanis sokan vannak katonaszökevények, vagy a katonai kötelezettség elől bujkálók, akik fokozott mértékben veszélyeztetik a közbiztonságot is.

Ezenkívül az élelmiszerek drágasága a lakosság adakozási hajlandóságát csökkentette, s azt javainak gondosabb őrzésére és kimélésére ösztönzi. Ennélfogva a kóbor cigányok az eddigi szokásos módon: csekély értékű munkával és koldulással nem tudják élelemzési szükségleteiket megszerezni, és jogtalan úton is nehezebben férnek az idegen vagyonhoz. Így – az éhségtől gyötörve – gyakran erőszakkal jutnak ahhoz, amire szükségük van, és a kóbor cigányok rablásai szinte napirenden vannak.

Fokozza a veszedelmet, hogy a férfilakosság túlnyomó része hadbavonult, és a lakosság ellenállásának gyöngesége csak növeli a kóbor cigányok vakmerőségét.

Ez az állapot nem tűrhető tovább, és a kóbor cigányok részéről nagymértékben fenyegető veszedelemnek erélyesen kell útját állani.

Ezt cálozza a kóbor (sátoros) cigányokról egyidejűleg – egyelőre csak bizalmas használatra – kiadott 15.000/eln. szám alatti rendelet, amelyről nem várható ugyan, hogy a kóbor cigányok letelepítésének évtizedes kérdését is végleg megoldja, hanem inkább csak az, hogy a részükről fenyegető veszedelmet oly módon hárítsa el, amely a letelepítés végleges megoldására is első lépésül szolgáljon.

Nagy és nehéz feladat ez, amelynek több-kevesebb sikere a hatóságok erélyétől és buzgóságától függ.

Erre az erélyre és buzgóságra fokozott mértékben számítok most, amikor a kóbor cigányok részéről a körrendelet állandóan fenyegető jogsértések elhárítása mellett oly közvetlen veszedelme-

nek a megszüntetéséről van szó, amelyek elsősorban hadbavonult fiainknak itthon maradt hozzátartozóit fenyegetik.

A megoldás – ismétlem – csak ideigenes természetű, és részben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényeken alapul. Ebből következik, hogy ezen intézkedésekből a városra háruló terhek sem lesznek állandóak, hanem csak a végleges rendezésig tartók.

A végleges letelepítés iránt utóbb fog intézkedés történni. Ahol azonban a nyilvántartott cigányok, vagy közülük egyesek hajlandóságot mutatnak valamely községben az állandó megtelepedésre, és az illető községben való letelepedésük ellen különös okok nem szólnak, a hatóságok hazafias kötelességet teljesítenek, ha odahatnak, hogy a község az ilyen cigányokat kötelékébe felvegye és ezzel a cigánytelepítés nagy horderejű kérdésének megoldását előmozdítsa.

A kóbor cigányokról szóló rendeletem vezérfonala az, hogy a cigányok az ország egész területén előre meghatározott rövid időközön belül, amelyet folyó évi június 5-től 15-ig terjedő időtartamban állapítok meg, mintegy meglepetésszerűen egyszerre előállítatnak illetőségi helyükre való toloncozásuk végett; ennek megtörténteig pedig erre alkalmas községekben őrizet alatt tartanak, ami további kóborlásuknak útját vágja.

Természetes, hogy a r. t. és a thj. városok határában talált kóbor cigányokat az illető városban kell elhelyezni, nyilvántartani és őrizni.

Arra való tekintettel, hogy az előbb idézett rendeletem foganasításnak határideje már igen közel van, felhívom Polgármester urat, gondoskodjék idejekorán a város határában esetleg találandó kóborcigányok előállítása céljából a rendőrségnek netalán szükséges megerősítéséről, valamint arról, hogy az előállítandó kóborcigányok átvétele, elhelyezése, élelmezése, megőrzése, nyilvántartásba vétele és munkáltatása, valamint a hadköteles korban lévő férfiaknak népfelkelő szemle elé állítása a fentebb idézett rendeletem rendelkezéseinek megfelelően, pontosan és lelkiismeretesen megtörténjék.

Részemről egyidejűleg intézkedtem, hogy az előállítandó kóbor cigányok élelmezésére szükséges gabona Polgármester úrnak már most rendelkezésére bocsátassék.

Megjegyzem még, hogy a rendeletem 1., 2., 4. és 5. számú mintájának megfelelő űrlapokat a város házilag készítteti el, a 3. sz. Nyilvántartólap űrlapjával ellenben innen látom el a városokat, mihelyt a szükséges mennyiséget ide bejelentik.

Minthogy pedig mindezeknek a endelkezeseknek sikerére jelentékeny befolyással van, hogy azokról maguk a cigányok előzetesen ne értesüljenek és azok eredményes foganasítását meg ne hiúsítsák, figyelmeztetem Polgármester urat, hogy nemcsak ezt a rendeletemet és különösen a benne kijelölt határidőt, hanem egyelőre a 15.000/1916. eln. számú rendeletet is szigorúan bizalmasnak kell tekinteni, tartalmukat tehát csak azokkal a hatósági közegekkel szabad közölni, akiknek azt a reájuk háruló intézkedések megtétele végett ismerniök kell.

Ismételten is utalok végül arra a rendkívüli fontosságra, amely a kóbor cigányok letelepítéséhez és a kóborlásukból származó veszedelmek megszüntetéséhez fűződik.

Ez a fontos cél egymagában is megköveteli, hogy a hatóságok az annak megvalósítása körül felmerülő feladataikat odaadó buzgósággal végezzék, ami a sikernek előfeltétele. Fokoznia kell azonban buzgóságukat annak a tudatnak is, hogy eredményes eljárásuk hadbavonult fiaink családjairól hárít el állandóan és közvetlenül fenyegető veszedelmet.

Nem kételkedem, hogy a hatóságok ezúttal sem riadnak vissza a reájuk váró nagy és nehéz feladatoktól, hanem ezeknek azzal az eréllyel és kitartással fognak megfelelni, amelye hasonló körülmények közt tanúsítani szoktak, és amely a kérdés fontosságához és az ő hazafiasságukhoz egyaránt méltó.

Budapesten, 1916. évi május hó 17-én.

Sándor János s. k.